

MŰHELYTANULMÁNYOK

DISCUSSION PAPERS

MT-GTKKK – 2015/5

Tőketípusok megjelenése megyei jogú városok antiszegregációs terveiben Pierre Bourdieu tőkekonceptiója alapján

MÉREINÉ BERKI BOGLÁRKA – MÁLOVICS GYÖRGY – JUHÁSZ JUDIT –
BAJMÓCY ZOLTÁN – VAJGELY TAMÁS – GÉBERT JUDIT

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR
6722 Szeged, Kálvária sgt. 1. Telefon: 62/ 546-907
<http://www.eco.u-szeged.hu/>

Szerkesztőbizottság:

Voszka Éva (elnök)
Dinya László
Farkas Beáta
Hetesi Erzsébet
Kotosz Balázs
Kovács Péter
Lengyel Imre

Műhelytanulmányok

MT-GTKKK – 2015/5

A Műhelytanulmányok sorozat célja a Gazdaságtudományi Karon születő kutatási eredmények gyors közzéje és vitára bocsátása. A sorozatban megjelent tanulmányok további tudományos közlemények anyagául szolgálhatnak.

Szerzők

Méreiné Berki Boglárka, szociológus, közgazdász. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont. E-mail: mereine@gmail.com

Málovics György, egyetemi docens. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont. E-mail: malovics.gyorgy@eco.u-szeged.hu

Juhász Judit, PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont. E-mail: judit.juhasz89@gmail.com

Bajmócy Zoltán, egyetemi docens. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont. E-mail: bajmocy@eco.u-szeged.hu

Vajgely Tamás, közgazdász. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar. E-mail: vajgely.tamas@gmail.com

Gébert Judit, tudományos segédmunkatárs. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont. E-mail: gebert.judit@eco.u-szeged.hu

Jelen tanulmány a TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0002 azonosítószámú, „Tudás-ipar igényeit kiszolgáló felsőoktatási szolgáltatások megalapozása a Dél-Alföldi régióban” című pályázat keretében készült. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

ISBN: 978-963-306-418-4

ISSN: 2061-5353

Szeged, 2015.

Kiadja:

Szegedi Tudományegyetem
Gazdaságtudományi Kar

Összefoglaló: Pierre Bourdieu tőkeelméletével a hagyományos közgazdasági tőke értelmezési keretét bővítette ki. Tőkekoncepciójában rávilágított arra, hogy nem anyagi jellegű tényezők is jelen vannak és aktívan közreműködnek a társadalmi struktúrák kialakulásánál, fennmaradásánál vagy épp megváltozásánál.

A társadalmi létra legalsó fokán elhelyezkedőkre fokozottan jellemző a tőkehiány, ez azonban nemcsak az alacsony jövedelmekben és a vagyonban nyilvánul meg. Ha ez így lenne, akkor ezeknek a javaknak a pótlása teljes körű megoldást jelenthetne. Bizonyos élethelyzetek azonban, például a mélyszegénységben, kirekesztettségben élők helyzete generációkon keresztül nagy valószínűséggel reprodukálódik, amelyben a gazdasági tőke hiánya épp úgy szerepet játszik, mint a kulturális vagy társadalmi tőke hiánya, vagy adott esetben osztály-specifikus jellemzői.

A fokozott tőkehiány térbeli lenyomataként előfordulhat bizonyos területek szegregálódása. Ezzel a problémával ma már a szakpolitikák is foglalkoznak. Települési szinten például az integrált településfejlesztési stratégiák szerves részét képezik az antiszegregációs tervek, programok.

Kutatásunkban a hazai megyei jogú városok antiszegregációs programjait vizsgáltuk meg. Bourdieu tőkekoncepcióját alapul véve elemzési keretet állítottunk fel, és ez alapján értékeltük, hogy a dokumentumok milyen mértékben foglalkoznak a gazdasági, kulturális illetve társadalmi tőke hiányával, ezek fejlesztésének szükségességével a szegregáció felszámolásának eszközeként/érdekében.

Következtetéseink szerint a hazai megyei jogú városok – egyébként igen heterogén – antiszegregációs tervei a hangsúlyt jellemzően azon tőketípusokra helyezik, amelyek esetében a beavatkozásoknak kézzelfogható és prezentálható eredményei vannak. Leginkább ilyenek a gazdasági, valamint az intézményesült kulturális tőke. A társadalmi tőke, illetve a kulturális tőke egyéb formái, bár a szegregáció elleni küzdelem kulcsfontosságú tényezői, viszonylag ritkán és főleg csak implicit módon jelenik meg a tervekben. Így e tervek „félábrák” – azaz sikerességük az antiszegregáció elleni küzdelem kapcsán még akkor is kétséges, ha a bennük megfogalmazottak maradéktalanul megvalósításra kerülnek.

Kulcsszavak: antiszegregáció, gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke

1. Bevezetés

Az antiszegregációs programoknak szigorú tartalmi és formai követelményeknek kell megfelelniük. A legtöbb város esetében a városfejlesztési stratégia szerves részét alkotják. A pályázati pénzek városrehabilitációs célból történő igénylésének alapját az Integrált Városfejlesztési Stratégia adta, amelynek ugyan nem minden esetben volt kötelező része az antiszegregációs program, azonban akkora versenyhátránnyal indult a pénzek elosztásánál az a város, amely nem rendelkezett ilyennel, hogy legtöbb esetben ez a stratégia részévé vált (Kovács – Jeromos 2010). Felvetődik a kérdés, hogy az antiszegregációs tervek tényleges célja valóban csak az, hogy pályázati pénzek allokációjának adott város érdekében történő leghatékonyabb eszközévé váljon, vagy működhet egyfajta speciálisan helyi viszonyokra készült útmutatásként is a deprivált társadalmi csoportok felemelkedése érdekében.

A Városfejlesztési Kézikönyv (2007) elköteleződik amellett az álláspont mellett, hogy az Antiszegregációs Terv célja az, hogy a város felmérje azon területeit, ahol a szegregáció már megindult, illetve ahol előrehaladott állapotban van és a fentiek szellemében kidolgozzon a szegregáció oldására irányuló programokat úgy, hogy területi dimenzióban veszi figyelembe az esélyegyenlőségi problémákat az adott település esetében.

Ladányi János szerint (2007) a szegregáció nem oka, hanem következménye a strukturális egyenlőtlenségeknek, és ezt a programok kialakításánál is szem előtt kell tartanunk. A szerző konkrét beavatkozási pontokat javasol, mint például a szociális bérlakások elérhetővé tétele, a városrehabilitációs programok esetleges szegregációs hatásainak kivédése, gördülő tervezés és így tovább. Ezeknek a stratégiai elemeknek az azonosítása fontos lépés, azonban úgy gondoljuk, hogy ha a szegregációt következményként és nem okként értelmezzük, mélyebben gyökerező összefüggések feltárása is szükségessé válhat. Jelen tanulmány célja nem a fenti beavatkozási pontoknak a kibővítése, vagy kritizálása. Ezek konkrét beavatkozási pontok, amelyeket mérlegelve szakpolitikai döntések születhetnek, azonban úgy gondoljuk, hogy a beavatkozási területek másfajta struktúra szerint is rendezhetők. Tanulmányunkban igyekeztünk olyan elméleti háttérrel felállítani, amely amellett, hogy lehetséges beavatkozási pontokat is felszínre hoz a szakpolitikák számára, a szegénység mélyebben gyökerező struktúráját is értelmezhető közelségbe hozza. Ennek alapját tanulmányunkban Pierre Bourdieu (1986) tőkekonceptiója adja.

Magyarország megyei jogú városainak vonatkozásában készült antiszegregációs tervek tartalomelemzésének segítségével próbáltunk fényt deríteni arra, hogy a tőkekonceptió és annak elemei milyen formában jelennek meg, illetve megjelennek-e egyáltalán. Megpróbálunk választ találni arra a kérdésre, hogy ezek a tervek túlmutatnak-e a pályázati

pénzek bevonásán és képesek-e kezelni, vagy legalábbis feltárni a szegénység olyan strukturális problémáit, amelyek figyelembevétele álláspontunk szerint elengedhetetlen valódi és tartós változások elindításához, amely túllép a tüneti kezelés eszközrendszerén.

2. Elméleti keret: Pierre Bourdieu tőketípusai és továbbgondolásuk

Pierre Bourdieu francia szociológus, filozófus, antropológus tőkeelméletével a hagyományos közgazdasági tőke értelmezési keretét bővítette ki a gazdaságtudományokon túllépve, kiterjesztve a szociológia tudományterületére. A társadalmi csereviszonyok nem korlátozódnak kizárólag árucserére, és a társadalmi folyamatok Bourdieu szerint nem a szerencsejátékokhoz hasonlóan zajlanak le, amikor a társadalmi létra legalsó fokáról egyből a legfelsőre kerülhetünk és fordítva. Ez igazolja azt a tényt is, hogy bizonyos társadalmi csoportok, például a mélyszegénységben élők, az anyagi támogatások ellenére is újra és újra, generációkon keresztül, nagy valószínűséggel reprodukálódnak. Sorsunk nem a véletlenül múlik, elsősorban a birtokolt tőke a társadalmi szabályszerűségek meghatározója. Az, hogy egyes rétegek a társadalmi hierarchia mely fokán helyezkednek el, jórészt a birtokolt tőketípusok nagyságától függ. A tőke képes önmagát reprodukálni, növelni, és képes profitot is termelni, de ezekhez és magához a tőke felhalmozásához is idő szükséges. A tőketípusok átválthatók, Bourdieu ezt rekonverciónak nevezi. A tőketípusokat Field (2003) szerint egymásra átváltható és becserélhető zsetonokként is elképzelhetjük a társadalmi élet kaszinójában. A társadalom periferiáján élőknek jóval kevesebb „zseton” jutott, és ez a Bourdieu-i értelmezésben nemcsak az alacsony jövedelmekben és vagyonban nyilvánul meg. Ha ez így lenne, akkor ezeknek a javaknak a pótlása teljes körű megoldást jelenhetne.

A tervek elemzése során megpróbálunk ezekre a tőketípusokra, meglétük vagy hiányuk hatásaira reflektálni, azonban előtte még ezeknek a tőketípusoknak az elméleti összefoglalása következik, amelyre a következő alfejezetekben kerül sor.

2.1 Gazdasági tőke

Gazdasági tőkeként Bourdieu a hagyományos közgazdasági értelemben vett tőkét definiálja. A gazdasági tőke közvetlenül pénzzé konvertálható, tulajdonjogi formában történő intézményesedésre hajlamos (Bourdieu 1986). A gazdasági tőke, illetve annak hiánya kétségtelenül meghatározó jelentőséggel bír. A mélyszegénységben élők forrás, de sok esetben kiadás tekintetében is depriváltak tekinthetők ebben a vonatkozásában

(Townsend1997). Forrás oldalán ez a hátrányos helyzet magától értetődő (kevés a jövedelmük). Ha kiadás oldalról vizsgáljuk meg a kérdést ott is felfedezhetők jellemző elemek. Ilyen például az egyik napról a másikra élés, amely elsőnek méretgazdaságossági szempontból lehet meghatározó (olcsóbb, nagytételű vásárlás lehetősége nem adott számukra), ide kapcsolódhatnak a különféle uzsorakölcsönök, a rossz lakhatási és táplálkozási feltételek következményeként megjelenő leromlott egészségügyi állapot és annak költség jellegű velejárói és így tovább.

A szegénység pontos definiálása számos módszertani nehézségbe ütközik. A gazdasági tőke vonatkozási keretein belül maradva szegénynek lenni annyit jelent, mint alacsony jövedelmi és vagyoni szinttel rendelkezni. Ide kapcsolódik az a kérdés, hogy vajon mi az a jövedelmi szint, amely alatt szegénynek tekinthető valaki. Seebohm Rowntree (1901) a létminimum alatt élőket abszolút szegényeknek tekinti. A létminimum azoknak a javaknak egy jövedelemben kifejezett összessége, amelyek a minimális emberi szükségletek kielégítéséhez szükségesek, szegény az, akinek a jövedelme erre nem elegendő (Bokor 1987). A jövedelmi szegénység kapcsolatban állhat az energiaszegénységgel, étkezési szegénységgel (minőségi étkezés hiánya), lakhatási szegénységgel. Ezeknek a hatásoknak az ellensúlyozásához általában eszköz alapú támogatásokat rendelnek, azonban sok esetben ez csak tüneti kezelésnek tűnhet. A gazdasági tőke hiánya Bourdieu szerint összefüggésbe hozható más tőketípusok hiányával is. Ennek az az üzenete, hogy a gazdasági tőke pótlása számos esetben nem elegendő a szegénység mérsékléséhez, hiszen más tőketípusok hiánya előfordul, hogy nem teszi lehetővé a gazdasági tőke elvárt hasznosulását.

2.2 *Kulturális tőke*

Bourdieu szerint a kulturális tőke a különböző társadalmi osztályok között eltérő mértékben oszlik meg. Az iskolai siker vagy sikertelenség nem csak természetes képességekre vezethető vissza. Bourdieu szembe helyezkedik a humán tőke iskolájának feltevésével (Schultz 1983, 1993, Becker 1960, Harbison - Myers 1966), mely szerint az oktatás, nevelés hozadéka pénzben kifejezhető, vagy közvetlenül azzá konvertálható, illetve ennek nagysága csak a beruházás mértéke és az egyéni képességek függvénye. Az ezen kívül eső különböző profitesélyek struktúráját nem veszik figyelembe. Bourdieu szerint mindezek mellett fontos lenne azzal is foglalkozni, hogy egyrészt egyes társadalmi osztályok, szereplők milyen jelentőséget tulajdonítanak erre irányuló gazdasági és kulturális beruházásoknak, valamint szerinte a humán tőke teoretikusai figyelmen kívül hagyják a legrejtettebb és leghatékonyabb

nevelési beruházást. Ez nem más, mint a kulturális tőke transzmissziója korai szocializációnk során. Ennek színtere pedig a család.

2.2.1 Inkorporált kulturális tőke

Ez a tőketípus az elsajátított, bensővé tett (inkorporált) tudást jelenti. Ez a tudás a sajátunk, bármikor előhívható, erősen személyhez kötött. Felhalmozása elsajátítási folyamat, ami rendkívül időigényes és csak személyesen lehetséges. Ennek legkorábbi színtere nem az adott oktatási intézmény. Ahogy azt láthattuk, kulturális tőkénk felhalmozása már egész kisgyermekkorban, családon belül is elkezdődik. A „befektetés mértéke” családonként, Bourdieu szerint társadalmi osztályonként, régióként is eltérő lehet, és a felhalmozás nagyrészt teljesen öntudatlanul, a szocializáció során megy végbe. Ez nagyban befolyásolhatja teljesítőképességünket és a tőke további inkorporációjának időigényességét akkor, amikor már az oktatási rendszer keretein belül kell elsajátítanunk a kulturális tőkét. Ez a deprivált csoportok tekintetében fokozott mértékben jelenik meg problémaként. A családon belüli korai felhalmozás mértéke gyakran elmarad a társadalmilag elégséges szinttől, amely hátrány később tovább kumulálódik. Ez a probléma a szegénység előzményeként és következményeként is egyaránt megjelenhet.

2.2.2 Objektivált kulturális tőke

Az objektivált kulturális tőke a tudás tárgyiasult formája. Ez jelentkezhethet egy könyv, egy kiadvány, egy tájékoztató internetes oldal vagy akár egy művészeti alkotás formájában. Értéke egyrészt számos esetben gazdasági tőke formájában is meghatározható és átváltva birtokba vehető, másrészt viszont hasznosításának képessége szoros kapcsolatban áll az egyén inkorporált kulturális tőkéjével. Ebből következik, hogy a tényleges hasznossági potenciál kiaknázásához nem elegendő csupán annak a gazdasági tőkének a birtoklása, amely kifejezi az objektivált kulturális tőke értékét. Maga az elsajátítás persze történhet gazdasági szempontból, ami gazdasági tőkét feltételez és/vagy szimbolikus módon, ami pedig inkorporált kulturális tőkét feltételez. Akár egyik, akár másik tényezőt vesszük figyelembe, az egyértelműen látszik, hogy a szegénység esetében a lehetőségek itt is korlátozott mértékben jelennek meg.

2.2.3 *Intézményesült kulturális tőke*

Ez a tőketípus a kulturális kompetencia bizonyítékként jelenik meg titulusok formájában. Kézenfekvő példa erre az iskolai végzettség. Az intézményesült kulturális tőke tartós, jogilag garantált konvencionális érték. Megszerzése azonban más tőketípusok meglétét is feltételezi. Bár az oktatás expanziójával az európai jóléti államok esetében (elsősorban az alapfokú oktatás szempontjából) ez a probléma mérsékelten van jelen, mégis feltételez bizonyos fokú gazdasági tőkét. Ez például az egyetemi tandíj formájában, de a tanulási eszközök beszerzésének költségeiként is jelentkezhet. Ahogy azt előzőleg láttuk, az iskolai teljesítmény, és a végzettség megszerzése összefüggésben van az egyén inkorporált kulturális tőkéjével is. Itt az alacsony intézményesült kulturális tőke a szegénység következményeként jelenik meg. Azonban a szegénység esetében az intézményesült kulturális tőke hiánya megjelenhet előzményként is. Alacsony iskolai végzettséggel nehezebb boldogulni a munkaerőpiacon. Az iskolai végzettség és a munkanélküliségi ráta között egyértelmű összefüggés mutatható ki. A munkanélküliség a szegénység egyik fő előidézője, tehát itt a tőke hiánya a szegénység előzményeként jelenik meg. Ha az intergenerációs hatásokat vizsgáljuk (mind az előzmények, mind pedig a következmények szempontjából) elemzések kimutatták, hogy a szülők iskolai végzettsége egyértelmű hatással van gyermekeik életkörülményeire is,¹ ezek pedig kapcsolatban állnak a gyerekek későbbi iskolai végzettségével, majdani életkörülményeikkel és így tovább (Lannert 2003).

2.3 *Társadalmi tőke*

A társadalmi tőke kérdésével Bourdieu előtt és után is sokan foglalkoztak (Hanifan 1916, Ben-Porath 1980, Putnam 1993, Coleman 1988, Woolcock 1998, Fukuyama 2000). Társadalmi tőke alatt általában olyan erőforrásokat értenek, amelyek egy csoporthoz való tartozáson alapulnak. Bourdieu értelmezésében is így jelenik meg a társadalmi tőke. Konceptiója szerint a társadalmi tőkénk nagysága azon kapcsolatok hálójának kiterjedésétől függ, amelyeket ténylegesen mozgósítani tudunk, illetve a velünk kapcsolatban állók gazdasági és kulturális tőkéjének a nagyságától. Ezek a gyakorlatban anyagi és/vagy szimbolikus csereviszonyok alapján léteznek. Számos előnyét élvezhetjük annak, ha egy közösséghez tartozunk. Erősödik a szubjektív biztonságérzetünk, segítheti a motivációt, bizonyos előnyökhöz, javakhoz rövidebb és egyszerűbb úton juthatunk hozzá.

A társadalmi tőke erőforrásként is használható kapcsolatrendszerként értelmezhető

¹ KSH - 2012

(Coleman 1988), NanLin (2001) szerint a társadalmi tőke is egyfajta beruházás, amely megtérül. A társadalmi tőke hordozta előnyöket többféleképpen is rendezték a kapcsolódó szakirodalomban. Elősegítheti a hatékony információáramlást, kölcsönös segítségnyújtást, a közösségi fejlődés lehetőségét, a kollektív cselekvést, a kollektív közösségi tudat kialakulását (Putnam 1995, Flap 2002), más megközelítés szerint gazdasági (tranzakciós költségek csökkenése), politikai (civil társadalom megerősítése, formális szervezetek hatékonyabb működése), integrációs és kohéziós szerep is jut a társadalmi tőkének.

Bourdieu a társadalmi tőkét elsősorban individuális értelemben használja, azaz főleg az egyén számára megmutatózó előnyökkel foglalkozik, de léteznek más megközelítések is. Például Putnam (2003) szerint a társadalmi tőke egy kollektív ismérv, amely tulajdonképpen a csoportok problémamegoldó potenciálja. Mint a későbbiek folyamán látni fogjuk, a társadalmi tőkével direkt módon csak elvétve foglalkoznak a hazai antiszegregációs tervek. Ennek az is lehet az oka, hogy viszonylag kevés hazai empirikus kutatás készült a társadalmi tőke kapcsán. Ezek közül azonban figyelemreméltóak egy 2008-as hazai kutatás eredményei:

A Grameen Bank (Yunus 1997) példájára magyarországi kísérletet végeztek.² Ebben a kísérletben ötfős csoportok vehettek részt, akik egy részletes üzleti terv kidolgozása után egymillió forint hitelhez juthattak.³ Tudatosan négy féle közösségtípus tagjai közül választották ki a szerveződő csoportokat. Ezek a következők voltak:

- Szétesett közösségek: egymás mellett élő családok, egyének, akik nem működnek közösségként
- Vérségi kapcsolatokra korlátozódó szegmentált közösségek: nem lépnek túl a vérrokonok körén, tágabb szolidaritás a közösségben nehezen ébreszthető, töredezett, instabil családi kapcsolatok
- Működő közösségek: szoros kapcsolatok, melyek túlmutatnak a rokonok körén, kölcsönös segítségnyújtás, szilárd kötelek, átmeneti konfliktusok, összefogás vész esetén

²Muhammad Yunus 1983-ban alapította meg a Grameen Bankot. Munkájáért 2006-ban Nobel-békedíjat kapott. A Bank az olyan legszegényebb társadalmi csoportoknak nyújt hitelt fedezet és garancia nélkül, akik a hagyományos pénzügyi rendszer keretein belül sohasem jutnának hitelhez. Ötfős csoportok vehetik fel a hitelt, vállalkozói ötletük megvalósítására. A tagok minimum heti rendszerességgel tartják a kapcsolatot egymással és a mentorukkal. A hitelkamat 20%, de a Bank nem zálogosít, és nem kér kezest sem. A modell lényege a kölcsönös bizalmon és kooperáción alapuló együttműködés. A tagoknak a mindennapi életben is követendő 16 pontból álló erkölcsi alapelveket kell elfogadni. Az egymásért való felelősségvállalás és szolidaritás fontos szerepet kap, azonban kudarc esetén nem tartoznak egymásért anyagi felelősséggel. - <http://www.grameen-info.org/>

³A mélyszegénységben élő résztvevőket egyrészt interjúk készítése során, majd az interjúalanyoktól kiindulva hólabdamódszer alkalmazásával választották ki a legelmaradottabb kistérségekből.

- Újjáélesztett közösségek: korábban szétesett közösségek egyházak vagy civil szervezetek újjáélesztésével, az új célok megvalósítása mentén szerveződtek

A kísérlet során arra a következtetésre jutottak, hogy minél erősebb az összetartás egy csoporton belül, annál nagyobb sikerrel valósíthatják meg az ehhez hasonló programokat. A működő és újjáélesztett közösségek esetében kooperatív, sikeres csoportok szerveződtek. A vállalkozási tervek jól kidolgozottak és racionálisak voltak. A külső vezető szerepe kevésbé volt jelentős, elindult egyfajta önszerveződés. A szegmentált csoportok esetében végig a vezető irányításával dolgoztak, a közös munkára való ráállás is jóval hosszadalmasabb volt és csak a csoportvezető segítségével indult el. Néhány kreatív ötlet megjelent, de alapvetően kevésbé produktív és kooperatív volt az együttműködés. A szétesett közösségeknél ezzel szemben mentori segítséggel sem alakult ki valódi együttműködés. A tagok sem egymásban, sem saját képességeikben nem bíztak, az ötletek kidolgozatlanok maradtak. A kísérletet végzők szerint a siker titka a modern csoportmarketing technikák alkalmazásában rejlett, de ez csak olyan csoportok esetén volt célravezető, akik már eleve működő közösségként funkcionáltak. (Fleck - Szuhay 2013).

A társadalmi tőke tehát megjelenhet egyéni és csoportok szintjén is, de mi a helyzet akkor, ha ezt nagyobb közösségek esetében vizsgáljuk? Ez számunkra különösen releváns, hiszen amikor a szegregáció problémájával foglalkozunk, az érintett társadalmi csoportok nem vizsgálhatók egymástól elkülönülten. A vizsgálat tárgya egy heterogén terület (város), ahol a különféle társadalmi csoportok, csoporton belüli és csoporton kívüli kapcsolatai is meghatározó szerephez juthatnak. Putnam ennek a problematikának a kapcsán a társadalmi tőke két dimenzióját különbözteti meg a kapcsolatok iránya, minősége és erőssége alapján. Úgy véli, hogy a túlzottan zárt csoportok esetén (például etnikai vagy családi közösségen belüli kapcsolatok) a társadalmi tőke azzal egyidejűleg, hogy a közösség tagjai számára számos előnyt kínál, akadályozhatja a kiterjesztett közösségi integrációt, mivel hajlamos másokat kizáró közösségi tudat kialakítására. Itt elsősorban a túlzott hasonlóság válik csoportidentitás képzővé. Emile Durkheim (1978) ezt *mechanikus szolidaritás*nak nevezi. Putnam ezt *összekötő vagy kizáró társadalmi tőke*ként definiálja. Elmélete szerint nagyobb és heterogénebb közösségek esetén integráló hatást az *áthidaló*, vagy más néven *befogadó társadalmi tőke* tud kifejteni. Ez a fajta társadalmi tőke alkalmas arra, hogy egymástól különböző társadalmi csoportok nyitottá váljanak, elfogadják a különbözőséget, segítsék a szabad információáramlást és egyesítsék jellemzően eltérő erőforrásait. Ha továbbra is a Durkheim-féle analógiát használjuk, ez az *organikus szolidaritás*hoz áll közel. A biztonságos

környezet a befogadó társadalmi tőke erősödéséhez, míg a bizonytalan környezet kizáró társadalmi tőke erősödéséhez járul hozzá Putnam szerint.

Bár a társadalmi kapcsolatokat Bourdieu alapvetően tőkeként értelmezi láthattuk, hogy megjelenhetnek negatív hatásai is. Először Oscar Lewis (1968) munkája kapcsán kezdtek el használni a „szegénység kultúrája” kifejezést. Elmélete szerint a nélkülözések között élők egy sajátos, többségi társadalomtól elérő normarendszert hoznak létre, mely egyrészt a túlélésüket biztosítja, másrészt viszont szinte lehetetlenné teszi a kilépést és konzerválja a szegénységet. Az ő munkája nyújtott alapot a miliókonceptió kidolgozóinak is. A nyolcvanas években a német rétegződéskutatók elméletei szerint a társadalmi rétegek a rájuk jellemző értékek és életmódok komponensei segítségével határozhatók meg, ezt nevezték miliónek (Róbert 1997).⁴A magyarországi szegénységvizsgálatok is rámutattak arra, hogy preferenciák, normarendszer és számos esetben földrajzi szempontból (szegregátumok alapján) is elkülönülnek ezek a csoportok, közösségek.

Mint láthattuk, az egyes tőketípusok kapcsán többféle megközelítés is napvilágot látott. Nyilvánvalóvá vált, hogy a tőke hagyományos közgazdaságtani értelmezése nem elégséges számunkra, ha a tüneti kezelésem túlélve, mélyebb strukturális beavatkozások mellett köteleződik el. A következő fejezetben arra keressük a választ, hogy a megyei jogú városok tervezői és döntéshozói milyen mélységben köteleződik el a strukturális beavatkozások mellett, azaz értelmezésünkben milyen mértékben és milyen formában jelennek meg az egyes tőketípusok.

3. Pierre Bourdieu tőketípusainak megjelenése a megyei jogú városok antiszegregációs terveiben

Az elméleti keret ismertetése után a kutatás fő irányvonala következik. Az elemzés során a kvalitatív tartalomelemzés módszerét alkalmaztuk. Magyarország 23 megyei jogú városának antiszegregációs terveit elemeztük az elméleti részben bemutatott szempontok segítségével felállított elemzési keret alapján. Ez megközelítőleg 670 oldalnyi dokumentumot jelentett. A tervek terjedelmük és részletességük alapján is meglehetősen heterogének, mégis megpróbáltuk kiragadni azokat a kulcsfontosságú jellemzőket (vagy azok hiányát), amelyek relevánsnak tekinthetők kutatásunk vonatkozásában. Elemzésünk során szem előtt tartottuk a bevezetésben leírt feltételezést, miszerint a szegregáció nem oka, hanem következménye a

⁴ A miliókonceptiónak különféle megközelítései léteznek, bemutatásuk nagyon hosszadalmas lenne. Mi az alapkövetkeztetésen kívül nem foglalkozunk ezzel részletesen.

strukturális egyenlőtlenségeknek (Ladányi 2007). Ezt alapul véve azt vizsgáltuk, hogy miként töltik be szerepüket ezek a dokumentumok a mélyebb, strukturális jellegű jelenségek feltárása és kezelése érdekében. Elemzési koncepciókból kiindulva megnéztük, hogy az egyes tőketípusok, név szerint a gazdasági tőke, kulturális tőke és társadalmi tőke hogyan jelennek meg a dokumentumokban (megjelennek-e egyáltalán), bizonyos tőketípusok hiányát problémaként azonosítják-e a dokumentumok (jellemzően a helyzetelemzésben), majd azt, hogy a beavatkozások esetében ezeket figyelembe veszik-e, illetve az elvárt, vagy már létrejött eredmények vonatkozásában, hogyan jelennek meg ezek a tőketípusok (monitoring, indikátorok). Fontos megjegyezni, hogy ebben a tanulmányban kizárólag az antiszegregációs tervek elemzésére korlátozódtunk. Egyéb adatgyűjtést nem végeztünk, nem elemeztünk kapcsolódó dokumentumokat sem.⁵ Ezeket a forrásokat azért hagytuk figyelmen kívül, mert az elemzés célja elsősorban annak kiderítése volt, hogy a szegregációs jelenségek kezelése kapcsán mekkora jelentőséget tulajdonítanak az egyes tőketípusoknak. Ennek gyakorlati megvalósulása kétség kívül lényeges, azonban ez egy külön kutatás tárgyát képezhetné, mivel itt sokkal szélesebb körű adatgyűjtés válna szükségessé. Az esetlegesen kapcsolódó dokumentumok és jelentések együttes elemzése nem lenne elégséges ebben az esetben.

A következő alfejezetekben elemzésünk eredményeit ismertetjük tőketípusonként, azok rekonverziójához (átváltásához) kapcsolódó tényezőket, majd ezek összesítésekképp levonjuk következtetéseinket.

3.1 A gazdasági tőke megjelenése az antiszegregációs tervekben

Az antiszegregációs tervek többségében ez a tőketípus explicit módon megjelenik. A gazdasági tőke hiánya elsősorban a rendszeres munkajövedelem hiányának következményeként szerepel. A szegregációs mutató meghatározásánál is (az iskolai végzettség mellett) az aktív korúak rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők arányát veszik figyelembe.⁶ A legtöbb dokumentum elköteleződik amellett, hogy ezek segélyek formájában történő pótlása nem válhat a hosszú távú megoldási stratégiák részévé. Ennek megoldásaként elsősorban a szociális foglalkoztatást, illetve a közfoglalkoztatást javasolják az antiszegregációs tervek. Ezzel sok esetben megoldottnak is tekintik a jövedelmi szegénység problémáját (vagy legalábbis kimerül ennyiben a probléma kezelése), csupán egy-két város esetében említik meg az ezzel kapcsolatban felmerülő további nehézségeket. Ezek közé tartozik Tatabánya, ahol megjegyzik, hogy „A szegregátumokban a foglalkoztatottság szintje

⁵ Például a Helyi Esélyegyenlőségi Programra (HEP) nagyon sok dokumentum hivatkozik

⁶ Akkor beszélünk szegregátumról, ha a vizsgált területen ez meghaladja az 50%-ot.

annyira alacsony, hogy a foglalkoztatási szint, tartós javítását a közfoglalkoztatási programok önállóan nem képesek biztosítani.” (79. o.). A szegregáció és a szegénység előzményeként többször megjelenik a nehézipar hanyatlása, vagy a feldolgozóipar széthullása a rendszerváltás után, illetve az ezekhez kapcsolódó tömeges munkanélkülivé válás, mindezek ellenére a kezelések kapcsán a nagyobb léptékű, piaci beruházások szükségessége nem jelenik meg a programokban. Ennek okaira csak Kecskemét esetében adnak egyfajta magyarázatot, ahol megemlítik, hogy a gazdasági tőke hiányából fakadó problémákat *„egyres szakmacsoport tekintetében ugyan enyhítették a közelmúlt komoly ipari beruházásai, de a lerobbant szegregátumok lakóinak életében ezek nem hoztak gyökeres változást.*” (264. o.). Alapvetően jellemző, hogy a magánszféra résztvevőit szinte egyáltalán nem szólítják meg ezek a tervek a foglalkoztatás kapcsán. A piaci szereplőket általában a közvetlen beavatkozások vonatkozásában nem tekintik kulcsszereplőknek. A beavatkozási területeket alapvetően nem a piaci viszonyok palettáján képzelik el, hanem sokkal inkább az állami és uniós jóléti intézmények keretein belül.

A jövedelemhiány és az ide kapcsolódó rossz foglalkoztatási mutatók mellett a leggyakrabban megemlített problémák a lakhatási feltételekhez kapcsolódnak. Ez érthető, hiszen a szegregáció tekintetében a lakások elhelyezkedése és állapota is meghatározó jelentőségű. Keresleti és kínálati oldalról is azonosítanak problémákat. Egyrészt azt, hogy a szegregátumokban élők számára a megfizethető lakáskínálat gyenge, másrészt, hogy a szegregátumokban található lakóingatlanok állapotuk, elhelyezkedésük miatt eladhatatlanok. Erre megoldásként általában a megfizethető lakhatási formák számának növelését, és a kapcsolódó támogatási rendszerek kiépítését javasolják a tervek (például szociális bérlakások számának növelése). Bár ez elsősorban az alacsony jövedelemmel rendelkezők számára nyújtott megoldási eszközként jelenik meg, előfordul, hogy direkt utalás van arra, hogy a legalacsonyabb státuszú csoportok tudatos kirekesztése szükséges a szociális bérlakás programokból a hosszú távú működőképesség érdekében. Székesfehérvár esetében például elengedhetetlennek tartják a lakásgazdálkodás és az önkormányzat által nyújtott szociálpolitikai feladatok különválasztását. Ennek kapcsán megjegyzik, hogy *„Egyre több Önkormányzat normatív alapon a lakásrendeletében is megfogalmazza a fenti elvárást akként, hogy a szociális alapon történő lakásbérbeadást egy, pontosan meghatározott, az Önkormányzat által minimálisan elvárt, a bérlő által igazolt jövedelemtől teszi függővé.*” (76. o.) Itt elsősorban azokra a családokra utal, akiről jó okkal feltételezik, hogy nem lesznek képesek kifizetni a lakás minimális bérleti díját és rezsijét sem. Hangsúlyozzuk, hogy ez nem minden esetben jelenik meg. Nagyon sok esetben a jövedelemnek csak a felső korlátját

határozzák meg a szociális bérlakások igénybevételének és egyéb lakhatáshoz kötődő támogatások juttatásának feltételeként. A lakhatással kapcsolatos problémákat egyébként az antiszegregációs tervek eléggé eltérő módon értelmezik és a megoldási javaslatok sem minden esetben egységesek.

A lakhatási feltételekhez kapcsolódik az energiaszegénység jelensége is, ami szintén nagyon sok dokumentumban megemlítésre kerül. Beavatkozási pontként, a direkt támogatásokon kívül, megemlítik a tervek a lakások felújítását, energetikai szempontból történő korszerűsítését. Ezekben a felújításokban a szegregátumokban élőkre elsősorban passzív résztvevőként tekintenek. Érdekes szempontot vet fel Nagykanizsa esete, amely kivétel ebből a szempontból. Ez a város azon kevesek közé tartozott, ahol a szegregátumokban élőkkel is interjúkat készítettek az egyes beavatkozások kapcsán. Ezekből kiderült, hogy *„...a felújítással érintett házak lakói meglehetősen tartanak tőle, hogy a felújítást követően kénytelenek lesznek gázzal fűteni, amit jelen körülmények között nem sokan tudnának megengedni maguknak.”* (201. o.).⁷

Visszatérő motívum az antiszegregációs tervekben a szegregátumokban élők adósságaihoz kapcsolódó problémák. Ezzel már jóval kevesebb dokumentum foglalkozik, mint a foglalkoztatottsággal és a lakáskérdéssel. Az adósság problémáját a dokumentumok kevesebb, mint fele említi meg. Sokszor ez kapcsolatban áll az energiaszegénységgel, mivel legtöbbször közüzemi tartozásokat említenek. Ebben az esetben direkt támogatásokat, illetve mérőórák felszerelését javasolják megoldásként. Néhány város esetében a probléma megoldása érdekében civil közösségeket és szolgáltatókat is bevonnak.⁸ Ezen kívül megoldási javaslatként elvétve megjelenik még az adósságkezelési tanácsadás, fenntartható életmódra nevelés (például Miskolc és Sopron esetében). Ezek általában csak megemlítés szintjén vannak jelen, viszont ez a beavatkozási pont már a kulturális tőke területét is érinti, amiről bővebben a következő alfejezetben lesz szó.

A gazdasági tőkét vizsgálva összességében elmondható, hogy (elsősorban jellegéből fakadóan) eszközalapú beavatkozások társulnak hozzá. Bár az egyszerű anyagi segélyezés kizárólagosságán általában túllépnek az antiszegregációs tervek, mégis viszonylag kevés beavatkozási pontot azonosítanak. A szegregátumokban élőket alapvetően passzív résztvevőként kezelik. Strukturális problémákat a helyzetelemzések során ugyan azonosítanak néhány esetben, de a tervezett beavatkozások esetén ritkán lépnek túl a tüneti kezeléseken. A

⁷ „Hát a fát, azt csak megoldom valahogy és fáznom se kell. De ha itt csak gáz lesz, azt biztosan nem tudom kifizetni. És sokan mások se.” (idézet egy interjúból)

⁸ „Hálózat a közösségért az energiaszegénység ellen” – Hódmezővásárhely, „Védőernyő a Díjhátralékosoknak Alapítvány” - Szeged

gazdasági tőke hiányának előzményeként általában a rossz foglalkoztatási mutatókat azonosítják, ennek strukturális okaival érintőlegesen foglalkoznak. A lehetséges beavatkozások alapvetően kívül esnek a piaci területeken. A már említett piaci foglalkoztatók szerepe, de például az önfoglalkoztatás lehetősége is kimarad a dokumentumokból.

A gazdasági tőke hiányának következményeivel elsősorban a lakáshelyzet, ehhez kapcsolódó energiaszegénységgel és néhány esetben a rossz egészségügyi állapotokkal kapcsolatban foglalkoznak a dokumentumok. Az előzmények és következmények körkörös összekapcsolódása, a kilépés nehézsége, amit a gazdasági tőke több területen megjelenő hiánya okoz, elvétve jelenik csak meg.

A tőke konvencionális értelmezése alatt általában a Bourdieu-i tőketípusok közül a gazdasági tőkét értik. Az antiszegregációs tervek alapvetően konvencionális keretek között készülnek, ezért is lehet tanulságos megvizsgálni, hogy a további tőketípusok hogyan jelennek meg, illetve valóban tőkeként funkcionálnak-e a problémák feltárása, értelmezése és a tervezett beavatkozások esetében.

3.2 A kulturális tőke megjelenése az antiszegregációs tervekben

Maga a „kulturális tőke” kifejezés nem fordul elő túl gyakran a dokumentumokban, (többször a „humán tőke” fogalmát használják helyette), mégis ennek ellenére valamilyen formában szinte mindegyik antiszegregációs program foglalkozik ezzel. Már a szegregációs mutató kiszámítása esetében is megjelenik a kulturális tőke intézményesült formája, hiszen az előző alfejezetben említett foglalkoztatási mutató mellett a másik tényező a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők 50% fölötti aránya az aktív korúakon belül az adott területen. A köznevelési törvény vonatkozó pontjai rendszeresen visszaköszönek a dokumentumokban. Ilyen például a hátrányos helyzetű tanulók egyenletes elosztása az intézmények között, a köznevelés által biztosított kedvezmények hátrányos, vagy halmozottan hátrányos helyzetű tanulóknak. Ennek szükségességét általában magyarázatokkal is alátámasztják a dokumentumok: *„Az oktatási szegregáció az egyébként is meglévő esélykülönbségeket mélyíti tovább, újratermelve ezáltal a lokális társadalmi egyenlőtlenségeket.”* (Kecskemét 267.o)

Az intézményesült kulturális tőke ennek a tőketípusnak a legkézzelfoghatóbb kategóriája, mivel titulusok formájában jelenik meg. A deprivált csoportok alacsony iskolai végzettsége és az ide kapcsolódó problémák rendre visszatérnek a dokumentumokban. Általában a humán tőke teoretikusainak felvetéseihez illeszkedik a probléma felismerése és a

beavatkozási pontok azonosítása is: „A szegénység hosszú távú mérséklésének egyik kulcsfontosságú eszköze a gyerekek, fiatalok helyzetének a javítása, a szegény gyermekek humántőkéjébe történő beavatkozás.” (Salgótarján 279. o.).Többször megjelennek az olyan elemek, mint a piac és versenyképes képesítés és egyéb, rekonverziós tényező. Ezen keresztül érződik a kulturális (humán) tőke direkt és egyértelmű gazdasági tőkévé transzformálódása. Ennek fényében fogalmazzák meg a beavatkozásokat is: „...rendszeresen ismétlődő, a munkaerő piaci igények szerinti felnőttoktatási tanfolyamok indításával, vállalkozói készségek/ismeretek fejlesztésére irányuló tanfolyamok rendszeressé tételével” (Szolnok 126. o.). „...piacképes végzettség és tudás megszerzése”(Eger 66. o.)

Az iskolai lemorzsolódások felszínesen ugyan az intézményesült kulturális tőkéhez kapcsolódnak, azonban sokkal nagyobb szerepet játszik ebben az inkorporált kulturális tőke hiánya. Ezt a dokumentumok egy része képes is belátni. Nagyrészt továbbra is a humán tőke elméleteit (tudatosan vagy véletlenül) alkalmazva azonosítanak problémákat és beavatkozási pontokat. A hangsúly sok esetben az egyéni képességeken (itt: kompetenciákon), illetve azok hiányán van és a megoldási javaslatok is ezzel kapcsolatban fogalmazódnak meg.

Egyes dokumentumok túllépnek az egyéni kompetenciákon és megpróbálnak strukturális nézőpontból beazonosítani beavatkozási területeket. Felismerik a problémát, mely szerint az alacsony képzettség újratermelődik. (Általában ezt a felismerést a romák vonatkozásában teszik.) Az inkorporált kulturális tőke kapcsán kerül többször megemlítésre a kisgyermekkorai szocializáció. Így például Kecskemét programjában: „... hazánkban a családok kulturális tőkéje erősen determinálja a diákok teljesítményét” (Kecskemét 267. o.). Szembetűnő hasonlóság van a megoldási terv tekintetében azok között a dokumentumok között, amelyek foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Szinte kivétel nélkül a korai óvodáztatást javasolják, azaz a szegregált környezetből való lehető legkorábbi kiemelés: „Nehézséget jelent ugyanakkor, hogy a leginkább rászoruló gyermekek egy része nem jár óvodába (vagy csak ötéves korában jut el oda. (...)) 3 éves kortól lesz kötelező az óvodai részvétel, ezáltal a kisgyermekek már kora gyermekkortól közösségben fejlődnek, elősegítve a későbbi sikeres iskolai beilleszkedést és előremenetelt, ami az iskolarendszertől történő korai távozás megelőzését is szolgálja.” (Salgótarján 78. o.), „Az óvodai nevelésbe a halmozottan hátrányos helyzetű gyermekeket minél nagyobb arányban kell bevonnani, mivel a korai óvodáztatás alapfeltétele a gyerekek oktatási hátrányai csökkentésének.”(Eger 69. o.).

A szocializációt a legtöbb város terveiben (azok közül, akik egyáltalán foglalkoznak ezzel) intézményi keretek között képzelik el a hátrányos helyzetű gyerekek esetében. Néhány dokumentum megemlít kollégiumi programokat, amelyek direkt célja a tanulók szegregált

környezetből való kiemelése. A családokkal való együttműködés szükségessége is előfordul néhány antiszegregációs tervben, de itt inkább célzott programok kapcsán kerül ez elő (Biztos kezdet, Tanodák, mentorháló). Ebből az látszik, hogy ezek néhány helyen informális vagy formális módon jelen vannak, mégis úgy tűnik, hogy elsősorban az erős intézményi jelenlét megerősítését preferálják a dokumentumok. Sajnos az egyes programok kapcsán viszonylag ritkán jelenik meg a komplexitás, általában izoláltan vannak jelen, bár néhány esetben vannak utalások az összekapcsolódásukra (például Hódmezővásárhely közoktatás-közneveléshez kapcsolódó programjai).

Ha szóba kerül az integráció kérdése, szinte magától értetődő az oktatás kiemelkedő szerepe ennek kapcsán. Ezt a legtöbb dokumentum is felismerte, de sajnos mindezek ellenére a dokumentumok mintegy negyedében az oktatás vonatkozásában csupán a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek intézmények közötti egyenletes elosztásának szükségességéig jutnak. Vannak olyan dokumentumok is, ahol szinte sehogy, vagy csak nagyon felületesen foglalkoznak a kulturális tőke kérdésével (Dunaújváros, Szombathely, Debrecen). Összességében elmondható, hogy ebben a vonatkozásban is nagyon heterogének az antiszegregációs tervek. Van, ahol strukturális mélységekben is megjelenik a kulturális tőke szerepe, van ahol a humán tőke kapcsán beruházásként, jórészt egyedi szinten értelmezik azt, és előfordul, ahol szinte egyáltalán nem jelennek meg erre vonatkozó tényezők.

3.3 *A társadalmi tőke és az átváltások megjelenése az antiszegregációs tervekben*

Elemzéseink alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy ezzel a tőketípussal méltánytalanul keveset foglalkoznak az antiszegregációs tervek. Vannak olyan városok, ahol még implicit módon sincs jelen a társadalmi tőke (Dunaújváros, Győr, Sopron). Előfordul, hogy csak egy vagy két mondatban említik meg „közösségfejlesztés” címszó alatt, gyakran csak a melléklet táblázataiban. A dokumentumok egy része nem, vagy csak közvetett módon rendel beavatkozást a társadalmi tőke tudatos gyarapításához. A beavatkozások jelentős része eszközalapú. Itt elsősorban a közösségfejlesztés „hard” feltételei szerepelnek, elsősorban közösségi terek, közösségi ház formájában jelennek meg: „... *A közösségi tér létrehozása hiányában azonban nehezen elképzelhető, hogy a szociális városrehabilitációs fejlesztést kiegészítő programok sikerrel és hosszú távú pozitív hatást gyakorolva valósulhatnak meg.*” (Nagykanizsa 201. o.). A társadalmi tőke gyarapításának „soft” elemei között visszatérő motívum a roma kérdés. A dokumentumok többsége nyíltan vagy burkoltan a deprivált csoportokkal elsősorban a romákat azonosítja. Ezzel kapcsolatban általában két beavatkozási

lehetőség jelenik meg: Az egyik ilyen a mechanikus szolidaritáson alapuló roma identitástudat erősítése. Ott, ahol túlmennek ennek egyszeri megemlékezésén, olyan tevékenységeket rendelnek ehhez, mint közös programok, vagy roma származású szakemberek bevonása, elvértve közösségi kezdeményezések.

A másik visszatérő tényező a társadalmi integráció kapcsán az előítéletesség problémája és a társadalmi beilleszkedés nehézségei. Ehhez, mint láthattuk az elméleti részben, az *áthidaló társadalmi tőke* működése lenne képes segítséget nyújtani. Ezt direkt módon egy antiszegregációs terv sem azonosítja, azonban főleg az előítéletesség problematikája kapcsán, néhány helyen megjelenik ez: *„Az integráció a többség befogadó szándéka nélkül elképzelhetetlen. Éppen ezért a többség integrációval és a leszakadó rétegekkel kapcsolatos szemléletének formálása is elengedhetetlen (természetesen a diszkrimináció elleni jogi biztosítékok alkalmazásán túl).”* (Tatabánya 81. o.), *„A kulturális hagyományok ápolása, megőrzése (kulturális programok, kulturális körök, szervezetek, szakkörök), a többségi társadalom számára bemutatók, kiállítások, programok rendezése.”* (Szolnok 128. o.). Ezek a programok általában kidolgozatlanok. Elsősorban az szűrődik le belőle, hogy elvértve felismerik a társadalmi tőke kulcsfontosságú szerepét a szegénység problematikája vonatkozásában, azonban nehezen illeszkednek bele a tervezés és főleg a források elosztása során felállított explicit keretrendszerbe.

Az antiszegregációs programokban amellet, hogy főleg eszközalapú segítség jelenik meg a társadalmi tőke vonatkozásában, másik jellemző a beavatkozások „top down” jellege (néhány kivételtől eltekintve). Sajnos ez a tervezésre és a beavatkozásokra egyaránt jellemző. A legtöbb dokumentumban semmilyen utalás nincs arra, hogy a terv készítésekor figyelembe vették volna szélesebb körben az érintettek véleményét. Ott, ahol említenek ilyeneket, általában ez kimerül szakértői interjúkban (akik nem is minden esetben érintettek). Egyedül Nagykanizsa esetében derül ki konkrétan, hogy becsatornázták a civil lakosság véleményét is az antiszegregációs terv elkészítése alatt. A részvétel során mind az áthidaló társadalmi tőke integráló szerepe, mind pedig az összekötő szerep számára tér teremtődhetne. Lehetőség nyílhatna „bottomup” szerveződésekre, alulról jövő beavatkozási javaslatok kidolgozására. Ha mindez az integrációs zóna (Castel 2000) keretrendszerén belül működhetne, a csoportok külső és belső szerveződése is valódi tőke felhalmozásának színteréül szolgálhatna, ezzel új út nyílhatna meg a hatékony szegénységkezelés előtt.

Mint láthattuk, Pierre Bourdieu tőketípusai számos formában és szerepben megjelenhetnek az antiszegregáció, illetve ha elköteleződünk amellet, hogy a szegregáció valójában következmény és nem ok, a szegénységkezelés mélyebb tényezői révén. A

tőketípusokat külön-külön vizsgáltuk, azonban a gazdasági tőke, társadalmi tőke és kulturális tőke képes transzformálódni. Bourdieu ezt rekonverzióknak nevezi. A tőkeelmélet szerint minden tőketípusban megvan a lehetőség, hogy előbb vagy utóbb gazdasági tőkévé konvertálódjon. A kulturális tőke esetében például tudásunkat, kompetenciánkat kamatoztathatjuk a munkaerőpiacon, így magasabb jövedelemre tehetünk szert, társadalmi tőkénk motivációt és biztos alapot nyújthat számunkra, ami szintén közreműködhet egy nagyobb mértékű jövedelemszerzésben, kiválthat bizonyos tranzakciós költségeket és így tovább. Mindezek ellenére a tőketípusok közötti átváltásokkal direkt módon a tervek kevesebb, mint fele foglalkozik.

Ott, ahol foglalkoznak ezzel, leggyakrabban a kulturális tőke és gazdasági tőke között jelenik meg a rekonverzió: *„A közoktatás rendszerében nyújtott jó teljesítmény alapvetően meghatározza a későbbi magasabb oktatási szintekre való bejutást, ezáltal a várható munkaerő-piaci státuszt és az elérhető jövedelmet.”* (Nyíregyháza 45.o.), *„...a szegregált területen nagyon alacsony az iskolázottság, és ebből következően nagyon magas a rendszeres jövedelemmel nem rendelkezők aránya, és a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya.”* (Szekszárd 202. o.) Többször visszaköszönnek a dokumentumokban a humán tőke iskolájának beruházás-jellegű nézőpontjai: *„Minél később kezdődik a felzárkóztatás, annál súlyosabb társadalmi- és finanszírozási következményei vannak. A szegénység, a tanulatlanság, a munkanélküliség 15-20 éven belül megsokszorozva újratermeli önmagát.”* (Miskolc 117. o.)

Az előző idézetből az is leszűrhető, hogy a programok egy része azt is felismeri, hogy az alacsony képzettség újratermelődik. Ennek ellensúlyozása érdekében sok esetben az intézményesült kulturális tőke növelését javasolják a dokumentumok (piacképes szakképesítés). Azzal hogy az intézményesült kulturális tőke megszerzését, illetve magát az átváltást is akadályozhatja az egyéni inkorporált kulturális tőke mértéke és minősége, elvéve foglalkoznak a dokumentumok. Ezt, mint láthattuk legtöbbször intézményi keretek között képzelik el (például korai óvodáztatás eredményeképp).

A társadalmi tőkéhez kapcsolódó átváltások explicit módon szinte egyáltalán nem jelennek meg a dokumentumokban.

Bizonyos tőketípusok, vagy azokhoz kapcsolódó átváltási mechanizmusok kimaradása természetesen nem jelenti azt, hogy az adott városban ez egyáltalán nincs jelen. Az egyes programok és beavatkozások nem direkt és szándékolt hatásuként is hozzájárulhatnak egyes tőketípusok gyarapodásához (például egy képzési program résztvevői között elindulhat spontán társadalmi tőkefelhalmozás, vagy egy közösség kialakulása következtében

inkorporált kulturális tőke birtokába juthatnak a résztvevők és így tovább). Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy ezeket a folyamatokat felismerik-e a tervezés során, illetve jelentőséget tulajdonítanak-e ezeknek.

4. Összegzés és következtetések

A tervek elemzésekor nyilvánvalóvá vált számunkra, hogy a gazdasági tőke túlsúlya még mindig jelen van a tervezési folyamatok vonatkozásában. Láthattuk, hogy a tőketípusok közötti átváltás is elsősorban gazdasági tőkéhez kapcsolódóan, beruházás-jelleggel mutatkozik meg. Ez némiképp igazolni látszik azt a feltevést, mely szerint a pályázati pénzek elosztása meghatározó jelentőségű az antiszegregációs programok kapcsán.

Ennek következményeként előnybe kerülnek azok a beavatkozások, amelyek kézzelfogható, rövid vagy középtávú eredmények felmutatására képesek. Ilyen lehet az adott szegregátum felszámolása, az iskolákban a hátrányos helyzetű tanulók egyenletes elosztása. A gazdasági tőkéhez kapcsolódó beruházások is leginkább ilyen eredményeket képesek produkálni.

A kulturális tőke gyarapodásának eredményei jóval hosszabb időtávon tudnak megmutatkozni, de ha az intézményesült kulturális tőkét nézzük, ezek az eredmények itt is kézzelfoghatóak, egyértelműen prezentálhatóak. Az ezekhez kapcsolódó indikátorok is direkt, közvetlen eredmény mérését teszik lehetővé (szakképzettek száma, foglalkoztatottak száma).

A társadalmi tőkéhez kapcsolódó eredmények már sokkal kevésbé egyértelműek. Egyrészt ezek megmutatkozásához adott esetben generációkon túlnyúló időtávok kellenek, másrészt maga az eredmény sem annyira explicit és legtöbbször nem rendelhető hozzá egy-egy konkrét beavatkozáshoz. Ennek következtében prezentálásuk nehézkes, rövid időkorláton belül szinte lehetetlen.

Sajnos az eredmények mérhetőségével a tőketípusokhoz kapcsolódó beavatkozások transzformatív jellege éppen fordítottan arányos. A gazdasági tőkéhez kapcsolódó eszköz alapú beavatkozások, mint láthattuk, általában tüneti kezelések. A kulturális tőkéhez már kapcsolódhatnak strukturális változást hozó kezelési pontok, azonban ezek eszközöként pont a kevésbé mérhető és prezentálható inkorporált kulturális tőke tevékenykedhet elsősorban. A társadalmi tőke, annak működési területe, a kötések jellege és erőssége jóformán az egész közösség struktúráját képes reprezentálni. Átalakulása ennek értelmében valódi strukturális változásokat hozhat, azonban ez egy nagyon bonyolult, hosszú és összetett folyamat, amely nagyban függ az adott közösség egyedi jellemzőitől.

Ezt leghatékonyabban az alulról jövő „bottomup” fejlesztések képesek kezelni. Ebben úgy gondoljuk, hogy kulcsfontosságú szerepet játszik az érintettek aktív részvétele, véleményük becsatornázása. Ennek hiányában csak tüneti kezeléseket végezhetünk, a strukturális egyenlőtlenségek időről időre újra fognak termelődni, amelynek természetes velejárója lesz a szegregáció is.

Irodalomjegyzék

- Babbie, E. (2008): *A társadalomtudományi kutatás módszertana*. Balassi, Budapest.
- Ben-Porath, Y. (1980): The F-connections: Families, Friends, and Firms, and the Organization of Exchange. *Population and Development Review* 6. 1-30. o.
- Bokor Á. (1987): *Szegénység a mai Magyarországon*. Magvető Kiadó, Budapest, 281. o.
- Bourdieu, P. (1986): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz R. (szerk) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum, Budapest, 138-155. o.
- Castel, R. (2000): *The Roads to Disaffiliation: Insecure Work and Vulnerable Relationships*. Blackwell, London.
- Coleman, J. S. (1988). *A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében*.
- Field, J. (2003): *Social Capital*. London-New York: Routledge.
- Flap, H.D. (2002): ‘No man is an island: the research programme of a social capital theory’. In O. Favereau and E. Lazega (szerk.): *Conventions and Structures. Markets, Networks and Hierarchies*. 29-59. o.
- Fleck G. – Szuhay P. (2013): „Reménybank” A mélyszegénységben élő családok vállalkozási támogatásának lehetőségei. In Kovács K. – Váradi M. M. (szerk): *Hátrányban vidéken*. Argumentum, Budapest, 171-195. o.
- Fukuyama, F. (2000): *A nagy szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Gary S. Becker (1960): Underinvestment in College Education? *The American Economic Review, Papers and Proceedings of the Seventy-second Annual Meeting of the American Economic Association*, 50, 2, 346-354. o.
- Hanifan, L. J. (1916): The Rural School Community Center. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 67.
- Harbison, F. - Myers, A. (1966): Elméletek az emberi erőforrás fejlődéséről. In Illés Lajosné (szerk.): *Az oktatás gazdaságossága*, Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kovács, M. J. – Scharnitzky, M (2010).: Az ASZT (Antiszegregációs terv) ismertetése In: Letenyei László (szerk.) *Anti-szegregáció: A szegénytelepek felszámolása a saját településeden is fontos!* Szeged, 18-22. o.
- Ladányi János (2007): Az antiszegregációs programok szükségességéről és lehetőségeiről. *Kritika*, 2007. 36. 10. 2-4. o.
- Lannert J. (2003): A továbbtanulási aspirációk társadalmi meghatározottsága. In Lannert J. (szerk): *Hogyan tovább? Pályaválasztási elképzelések Magyarországon*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest. 54-72. o.

- Lewis, O. (1968): *Sanchez gyermekei*. Európa, Budapest.
- Lin, N. (2001): *Social capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge University Press, Cambridge
- Orbán A. - Szántó Z. (2005): Társadalmi tőke. In: *Erdélyi Társadalom* 2005/2. 55-70.o.
- Putnam, R. (1993): *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press.
- Putnam, R. (1995): Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy* 6. 1. 65-78. o.
- Róbert P. (1997): Foglalkozási osztályszerkezet: elméleti és módszertani problémák. *Szociológiai Szemle*, 25, 48. o.
- Rowntree, S. B. (1901): *Poverty. A study of town life*. Macmillan. London.
- Schultz, T. W. (1983): *Beruházás az emberi tőkébe*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest
- Schultz, T. W. (1993): The economic importance of human capital in modernization, *Education Economics*1, (1). 13-19. o.
- Townsend, P. (1997): *Poverty in the United Kingdom*. Penguin Books, Middlesex.
- Woolcock, M. (1998): Social capital and economic development, toward a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society* 27, 151–208. o.
- Yunus, M. (1997): *Banker to the Poor: Micro-Lending and the Battle Against World Poverty*. Public Affairs, New York.

Feldolgozott dokumentumok:

- Békéscsaba Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Debrecen Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Dunaújváros Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Eger Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Érd Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Győr Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Kaposvár Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Kecskemét Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Miskolc Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Nagykanizsa Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Pécs Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Salgótarján Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Sopron Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Szeged Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Székesfehérvár Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Szekszárd Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Szolnok Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Szombathely Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Tatabánya Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Veszprém Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)
- Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája (2014)